

มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
Chiang Mai Rajabhat University

ISSN 1686-7467

พินนศวรสาร

ปีที่ 12 ฉบับที่ 1 เดือนมกราคม-มิถุนายน 2559

CMRU

พินนศวรสาร

Vol. 12 No. 1 January-June 2016

พินนศวรสาร

วารสารสาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

ปีที่ 12 ฉบับที่ 1 เดือนมกราคม-มิถุนายน 2559

วัตถุประสงค์

วารสารพินนศวรสาร มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ตีพิมพ์และเผยแพร่บทความวิชาการและผลงานวิจัยเพื่อเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนเผยแพร่ความรู้ทางวิชาการและผลงานวิจัยทางด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ในสาขาศึกษาศาสตร์ ภาษาศาสตร์ รัฐศาสตร์ การพัฒนาสังคม สาธารณสุขศาสตร์ บริหารธุรกิจและสหวิทยาการทางด้านมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ ของนักวิชาการจากสถาบันอุดมศึกษา สถาบันองค์กรต่างๆ รวมทั้งนักวิชาการอิสระทั้งภาครัฐ และเอกชน โดยมุ่งส่งเสริมและสนับสนุนให้เผยแพร่ผลงานวิชาการที่มีคุณภาพและก่อให้เกิดความก้าวหน้าทางวิชาการและเกิดประโยชน์ต่อสังคม ชุมชนท้องถิ่นและประเทศชาติ

เจ้าของ

มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ 202 ถนนช้างเผือก ตำบลช้างเผือก อำเภอเมือง
จังหวัดเชียงใหม่ 50300 โทรศัพท์ 053 885999 โทรสาร 053 885999

ที่ปรึกษา

รองศาสตราจารย์ ดร.ประพันธ์ ธรรมไชย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กมลณัฐ พลวัน

อธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

บรรณาธิการ

รองศาสตราจารย์สนิท สัตโยภาส

ผู้ช่วยบรรณาธิการ

อาจารย์รจนกร แบ่งทิศ
นางศิริพร ประณต

วารสารพินนศวรสาร มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

ได้ผ่านการพิจารณาและรับรองคุณภาพวารสารให้อยู่ในฐานข้อมูล Thai-Journal Citation Index (TCI)
กลุ่มที่ 2 สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ เป็นที่เรียบร้อยแล้ว

กองบรรณาธิการ

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.มนัส สุวรรณ

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์

ศาสตราจารย์ เกียรติคุณ สุรพล ดำริห์กุล

รองศาสตราจารย์ ดร.อรอนพ พงษ์วาท

รองศาสตราจารย์ศิริณา จิตต์จรัส

รองศาสตราจารย์นราวัลย์ พูลพิพัฒน์

รองศาสตราจารย์สนธิ สัตโยภาส

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชุตินา แสงเงิน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กมลณัฐ พลวัน

อาจารย์ ว่าที่ร้อยเอก ดร.ขจร ตรีโสภณากร

อาจารย์รจนกร แบ่งทิศ

มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

มหาวิทยาลัยศิลปากร

มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

มหาวิทยาลัยมหิดล

มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

คณะกรรมการกลั่นกรอง (Peer Review)

บทความวิจัย บทความวิทยานิพนธ์และบทความวิชาการที่ตีพิมพ์ในวารสารพิษนศวรสาร มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ได้รับการตรวจอ่านและแก้ไขจากผู้ทรงคุณวุฒิ ดังรายนามต่อไปนี้

1. ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.มนัส สุวรรณ	มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
2. รองศาสตราจารย์ ดร.เกตุมณี มากมี	มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
3. รองศาสตราจารย์ ดร.วิระศักดิ์ ชมภูคำ	มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
4. รองศาสตราจารย์ ดร.สมเกตุ อุทธโยธา	มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
5. รองศาสตราจารย์ ดร.สมศักดิ์ ภูวิภาดาบรรณ	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
6. รองศาสตราจารย์ ดร.ชูชีพ พุทธรประเสริฐ	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
7. รองศาสตราจารย์ ดร.ฉันทนา จันทร์บรรจง	มหาวิทยาลัยนเรศวร
8. รองศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมชัย ปัญญาดี	มหาวิทยาลัยแม่โจ้
9. รองศาสตราจารย์ ดร.กำชัย อนันตสุข	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
10. รองศาสตราจารย์ศรีวิไล พลมณี	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
11. รองศาสตราจารย์สมหมาย เปรมจิตต์	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
12. รองศาสตราจารย์สมโชติ อ๋องสกุล	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
13. รองศาสตราจารย์สนธิ ลัตโยภาส	มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
14. รองศาสตราจารย์นราวัลย์ พูลพิพัฒน์	มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
15. รองศาสตราจารย์สุเทพ พงศ์ศรีวัฒน์	มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
16. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อุไรวรรณ หาญวงศ์	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
17. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชวิศ จิตรวิจารณ์	มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
18. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เสริมศักดิ์ พงษ์เมษา	มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
19. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไกรสร ลักษณะศิริ	มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
20. อาจารย์ ดร.สุพิน ฤทธิ์เพ็ญ	โรงเรียนสารภีวิทยาคม

บทความที่นำมาตีพิมพ์ กองบรรณาธิการจะตรวจสอบเป็นขั้นแรก แล้วจัดให้มีคณะกรรมการภายนอกมาร่วมกลั่นกรอง (Peer Review) และประเมินบทความตามเกณฑ์และแบบฟอร์มที่กำหนด

บทบรรณาธิการ

พืชนเศวรสารฉบับนี้ ประกอบด้วยบทความ 12 เรื่อง เกี่ยวข้องกับอาเซียน ด้านพระพุทธศาสนา ด้านภาษาไทยและการประเมินและการวิจัยการศึกษา

บทความเรื่องแรก เป็นบทความเกี่ยวกับอาเซียน เรื่อง “ระดับความเข้าใจประชาคมอาเซียน และความคิดเห็นเกี่ยวกับการใช้สัญญามาตรฐาน FIDIC ของวิศวกรรุ่นใหม่ในอุตสาหกรรมก่อสร้าง”

บทความเรื่องที่ 2-5 เป็นบทความด้านพระพุทธศาสนา คือ “การจัดการเรียนรู้พระพุทธศาสนาโดยพุทธวิธีบูรณาการ” “กระบวนการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วมเชิงพุทธของโรงเรียนวัดท่าด้อม อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน” “การศึกษาวิเคราะห์ยุทธศาสตร์และกลยุทธ์ปัญหาการบรรพชาอุปสมบทของคณะสงฆ์ ภาค 7” และ “ศักยภาพการบรรลุธรรมของปฏิสนธิวิญญาณสัตว์ในพระพุทธศาสนา”

สำหรับบทความเรื่องที่ 6 จะเกี่ยวกับภาษาไทย เรื่อง “การศึกษาโครงสร้างและบทบาทหน้าที่ทางสังคมที่เกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมเจ้าหลวงคำแดง อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่”

บทความเรื่องที่ 7-9 เป็นกลุ่มการประเมินและการวิจัยการศึกษา ได้แก่ เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบความสามารถในการเอาชนะอุปสรรคของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 สังกัดกรุงเทพมหานคร ที่มีรูปแบบการอบรมเลี้ยงดูต่างกัน” “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างบรรยากาศในโรงเรียนและบรรยากาศในครอบครัวกับผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ในโรงเรียนสังกัดกรุงเทพมหานคร” และ “การใช้กระบวนการเรียนรู้แบบร่วมมือกันพัฒนาความสามารถในการดำเนินการงานวิจัยในชั้นเรียน ของนักศึกษาฝึกประสบการณ์วิชาชีพครูในโรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่”

ส่วนบทความเรื่องที่ 10 เป็นบทความสาขาวิชาภาษาไทย เรื่อง “การสร้างหนังสือเสริมประสบการณ์ภาษาไทย เรื่อง เทศกาลสำคัญของจีน”

บทความเรื่องที่ 11-12 เรื่อง “การพัฒนารูปแบบการนิเทศแบบเพื่อนช่วยเพื่อนแก่อาจารย์โรงเรียนสาธิต แผนกอนุบาล มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่” และ “การมีส่วนร่วมทางการเมืองท้องถิ่นของประชาชน : ศึกษาเฉพาะกรณีตำบลช้างเผือก อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่”

กระบวนการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วมเชิงพุทธของโรงเรียนวัดท่าตุ้ม
อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน

THE BUDDHIST APPROACH TO THE PARTICIPATION IN EDUCATION
MANAGEMENT PROCESS OF WAT TATUM SCHOOL,
PASANG DISTRICT, LAMPHUN PROVINCE

สามารถ เตชะวงศ์¹, สุนทร สังขพินิต², ไพฑูรย์ รื่นลัดยศ³, วิโรจน์ อินทนนท์⁴

Samart Tajawong¹, Sunthorn Sanghapinit², Paitoon Ruensat³, Viroj Inthanon⁴

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ 139 ถ.สุเทพ ต.สุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ 50200

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai Campus, 139 Suthep Road, Muang,

Chiang Mai 50200

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่อง “กระบวนการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วมเชิงพุทธ ของโรงเรียนวัดท่าตุ้ม อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน” มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วม 2) เพื่อศึกษากระบวนการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วมเชิงพุทธ ของโรงเรียนวัดท่าตุ้ม และ 3) เพื่อศึกษาผลของกระบวนการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วมเชิงพุทธของโรงเรียนวัดท่าตุ้ม โดยเลือกการวิจัยเชิงคุณภาพใช้วิธีเก็บข้อมูล 3 วิธีคือ วิธีจัดการประชุม วิธีการสังเกต และวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก

ผลการศึกษา พบว่า แนวคิดการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนวัดท่าตุ้ม กับชุมชน 3 กลุ่ม มี 3 แนวคิดคือ แนวคิดเกี่ยวกับความเสียสละ แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นกัลยาณมิตรและแนวคิดเกี่ยวกับผู้มีจิตอาสาและจิตสาธารณะ ส่วนกระบวนการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วมเชิงพุทธของโรงเรียนวัดท่าตุ้มกับชุมชน พบว่า ชุมชนมีส่วนร่วมกับโรงเรียน 4 ด้าน คือ 1) การมีส่วนร่วมในด้านร่วมวางแผน 2) การมีส่วนร่วมในด้านคิดและตัดสินใจ 3) การมีส่วนร่วมในด้านร่วมดำเนินการหรือลงมือปฏิบัติ และ 4) การมีส่วนร่วมในด้านร่วมประเมินผลการดำเนินงาน

¹ นักศึกษาหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

²⁻³ อาจารย์ ดร. ภาควิชาพระพุทธศาสนา

⁴ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ภาควิชาพระพุทธศาสนา

ผลที่เกิดจากกระบวนการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วมเชิงพุทธของโรงเรียนวัดท่าตุ้มพบว่า ผลที่ได้รับมี 2 ลักษณะคือ ลักษณะที่เป็นรูปธรรมอันได้แก่ โรงเรียนได้อาคารเรียนหลังใหม่ และมีคอมพิวเตอร์ใช้สอนทุกห้องเรียน ส่วนลักษณะที่เป็นนามธรรม อันได้แก่ ความภาคภูมิใจที่โรงเรียนผ่านการประเมินเป็นโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพระดับทอง และนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่หก สอบเข้าเรียนต่อระดับมัธยมศึกษาในโรงเรียนที่มีชื่อเสียงของจังหวัดลำพูน

ผลพลอยได้ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของชุมชน 3 กลุ่ม พบว่า ได้เข้ามามีส่วนร่วมตามภารกิจของโรงเรียน 4 ด้านหลัก คือ 1) ด้านวิชาการ 2) ด้านงบประมาณ 3) ด้านบริหารงานบุคคล และ 4) ด้านบริหารงานทั่วไป และยังพบอีกว่าชุมชนมีส่วนร่วมมากที่สุดคือ “ด้านบริหารงานทั่วไป” ด้านวิชาการและด้านงบประมาณมีส่วนร่วมรองลงมา ส่วนด้านบริหารงานบุคคลชุมชนมีส่วนร่วมน้อยที่สุด

ข้อค้นพบที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ชุมชน 3 กลุ่มได้มีบทบาทเชิงบริหารร่วมกับโรงเรียน และยังเข้ามามีส่วนร่วมลงมือทำด้วยตนเอง ส่วนการใช้หลักธรรมของพระพุทธศาสนาที่นำมาอธิบายปรากฏการณ์การมีส่วนร่วม มีหลายหมวดธรรมที่ชุมชนนำมาใช้ ในการให้ความร่วมมือช่วยเหลือโรงเรียน คือ 1) สังคหวัตถุ 4 2) ทิศ 6 3) อปรีหานิยธรรม 7 4) สาราณียธรรม 6 และ 5) กัลยาณมิตรธรรม 7

คำสำคัญ : การมีส่วนร่วมเชิงพุทธ, การใช้หลักธรรมในการมีส่วนร่วม

ABSTRACT

The dissertation entitled “The Buddhist Approach to the Participation in Education Management Process of Wat Tatum School, Pasang District, Lamphun Province” consists 3 objectives as: 1.) to study the concept of educational participation management, 2) to study the process of Buddhist participatory management of Tatum School and 3) to study the results of the Buddhist participatory education management of Wat Tatum. This research was conducted by the qualitative research and data were collected from the Working Group Meeting, Observation and In-depth Interview method.

The results revealed that the participation in educational management of Wat Tatum School and three communities was found three concepts viz., 1) the concept of generosity, 2) the concept of friendship or Kalyanamitta and 3) the concept of public consciousness or public mind. Regarding to the participation in educational management of Wat Tatum School and the communities, it was found that those communities have participated in 4 aspects as: 1) participation in planning, 2) participation in the conception and decision making, 3) participation in the operation or proceeding and 4) participation in the evaluation of the operation.

However, the participation in educational management of Wat Tatum School resulted in 2 manners viz.

The outgrowth at the base of the three communities participating, it was found that the people of those communities have participated in 4 aspects, In addition, they also have participated in the 4 missions of the school viz., 1) Academic, 2) Budget, 3) Human Resource Management and 4) General Administration. It was also found that the school has built new buildings and every room is equipped with computers for multimedia teaching. The school is very proud that it has won the gold award for progress and sends its graduates to the best secondary schools in Lamphun Province.

Moreover, the authority of the Educational School Committees by the law is referred to the management role with school, but, in fact, they did not limit their administrative authorities, but also took part in actions. According to the Buddhist Doctrines concerning the participatory in the education management, they are: – Sangahavattu: virtues making for group integration and leadership, Disa: directions, Aparihaniyadhamma: things leading never to decline but only to prosperity, Saraniyadhamma: states of conciliation and Kalyanamitta-dhamma: qualities of a good friend

Keyword : The Buddhist Approach to the Participation , Education Management Process

บทนำ

พระพุทธเจ้าทรงได้รับการยกย่องว่าเป็นบรมครู ทรงมีวิธีการจัดการศึกษาและการสอนที่ล้ำเลิศ ทรงเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์แต่ละคน สามารถประยุกต์หลักธรรมและให้การปรึกษาที่เหมาะสม สามารถสั่งสอนสาวกให้เข้าใจและพัฒนาตนเองได้อย่างยอดเยี่ยม ดังปรากฏให้เห็นในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาต่าง ๆ มากมาย ซึ่งพระนามหนึ่งของพระพุทธเจ้าที่ปราชญ์ได้ขนานถวายและพุทธศาสนิกชนนิยมกล่าวเสมอ คือคำว่า พระบรมศาสดา หรือ พระบรมครู ซึ่งแปลว่า พระศาสดาผู้ยอดเยี่ยม หรือผู้เป็นยอดของครู ปราชญ์และพุทธศาสนิกชนได้ยกย่องเทิดทูนพระองค์ในฐานะทรงเป็นนักการศึกษา และนักบริหารจัดการศึกษาที่ยิ่งใหญ่

การดำเนินชีวิตของคนในสังคมไทยมีความผูกพันและใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนา ซึ่งมีรายละเอียดที่เป็นระบบการศึกษา ระบบการดำเนินชีวิตที่ชัดเจน ดังว่า ในทุก ๆ ชั้น ทุกระดับของการดำเนินชีวิต เพราะการศึกษา มีบทบาทและมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาคนเพื่อให้คนใช้ความรู้ความสามารถไปพัฒนาสังคมประเทศชาติให้เกิดความสำเร็จต่อไป¹ ซึ่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยให้ความสำคัญกับการศึกษาของชาติตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2442 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 กำหนดให้มีการปฏิรูปการบริหารจัดการศึกษาไว้ในหมวด 5 การบริหารและการจัดการศึกษา มาตรา 39 ระบุว่าการศึกษาเป็นกระบวนการ

เรียนรู้ เพื่อความเจริญงอกงามของบุคคล และให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา มีความรู้ มีคุณธรรมมีจริยธรรม และวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข²

สถานศึกษาหรือโรงเรียนเป็นปัจจัยภายนอกที่สำคัญต่อการเรียนรู้ พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้อย่างมาก จึงปฏิเสธไม่ได้ว่าสถานศึกษาเป็นหน่วยงานที่สำคัญอย่างยิ่ง ที่จัดการเรียนการสอนให้แก่ผู้เรียนเพื่อพัฒนาศักยภาพให้มีความก้าวหน้า โดยยึดกรอบนโยบายด้านการศึกษาของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (สพฐ.) เป็นเครื่องมือและเป็นแนวทางหรือเป็นนโยบายในการบริหารจัดการศึกษา ให้มีคุณภาพทางการศึกษาอยู่ในระดับที่มาตรฐานการจัดการศึกษา³

โรงเรียนวัดท่าตุ้ม เป็นโรงเรียนประถมศึกษาขนาดเล็ก สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาลำพูน เขต 1 สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ จัดการศึกษาตั้งแต่ระดับชั้นอนุบาลถึงระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 โดยโรงเรียนวัดท่าตุ้ม มีมาตรฐานในการพัฒนาคุณภาพทางการศึกษาและการจัดการศึกษาอย่างต่อเนื่อง

¹ สิริกร มณีรินทร์, แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : กระทรวงศึกษาธิการ, 2546), หน้า 9

² กระทรวงศึกษาธิการ, แนวทางการจัดการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2545), หน้า 14.

³ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2546), หน้า 61-93.

ในประเด็นที่ทำให้กระบวนการบริหารจัดการศึกษาของโรงเรียนวัดท่าต๋มประสบความสำเร็จในการบริหารจัดการศึกษา ส่วนหนึ่งเกิดจากการเข้ามามีส่วนร่วมของคณะกรรมการสถานศึกษา ตามที่กฎหมายรับรองเอาไว้ การมีส่วนร่วมจึงมีลักษณะที่เกิดความทุ่มเท หรือการเสียสละอย่างแท้จริง เป็นเหตุปัจจัยให้ได้รับความร่วมมือในภาพรวม จึงกลายเป็นจุดแข็ง ส่งผลต่อกระบวนการบริหาร และการจัดการเรียนการสอนของโรงเรียนด้วย⁴

จากปรากฏการณ์ดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะทำการศึกษาระบบการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วมเชิงพุทธของโรงเรียนวัดท่าต๋ม อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน เพื่อเป็นการแสวงหาสาเหตุหรือค้นหาต้นเงื่อนที่เป็นจุดแข็ง ที่เป็นแนวคิดทางการศึกษาด้านทางโลก และทางธรรมจนสามารถสร้างความร่วมแรงร่วมใจของคณะกรรมการสถานศึกษา บุคลากร และชุมชน เพื่อนำผลจากการศึกษาวิจัยมาปรับประยุกต์สำหรับการพัฒนาคุณภาพผู้เรียน ให้ครบทุกมิติ ทั้งด้านการเป็นคนเก่ง คนดี และเป็นคนที่มีความสามารถดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วม
2. เพื่อศึกษาระบบการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วมเชิงพุทธของโรงเรียนวัดท่าต๋ม

3. เพื่อศึกษา ผลของกระบวนการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วมเชิงพุทธของโรงเรียนวัดท่าต๋ม

วิธีดำเนินการวิจัย

กระบวนการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ใช้วิธีเชิงเอกสาร (Documentary Research) และวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ได้กำหนดวิธีดำเนินการวิจัยออกเป็น 6 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาเอกสารตำราความรู้ที่เกี่ยวข้อง

ศึกษาค้นคว้าความรู้ แนวคิด ทฤษฎี คัมภีร์พระไตรปิฎก และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากเอกสารตำราได้กล่าวแล้วในขอบเขตของแหล่งข้อมูลที่เป็นเอกสารเพื่อนำองค์ความรู้ทั้งหมดที่ได้ มาประมวลเป็นองค์รวมเพื่อใช้เป็นเครื่องมือชิ้นหนึ่งในการศึกษาวิจัย

ขั้นตอนที่ 2 กำหนดกลุ่มเป้าหมาย
เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้ได้เลือกการวิจัยเชิงคุณภาพ จึงได้ทำการศึกษาวิจัยจากกลุ่มเป้าหมาย 3 กลุ่ม ที่ปฏิบัติหน้าที่และทำหน้าที่ ในปีการศึกษา 2555 คือ

- กลุ่มที่ 1 คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน และคณะกรรมการที่ปรึกษาของโรงเรียนวัดท่าต๋ม จำนวน 12 คน
- กลุ่มที่ 2 ตัวแทนผู้ปกครองนักเรียนกับชุมชนบ้านท่าต๋มจำนวน 4 คน
- กลุ่มที่ 3 กลุ่มบุคลากรของโรงเรียนวัดท่าต๋ม และพระสงฆ์วัดท่าต๋ม ที่สอนวิชาศีลธรรมให้แก่แก่นักเรียนโรงเรียนวัดท่าต๋ม จำนวน 5 รูป/คน

⁴ โรงเรียนวัดท่าต๋ม, “รายงานการประเมินตนเอง” (Self Assesment Report = SAR), 2545.

ขั้นตอนที่ 3 วิธีเก็บข้อมูลภาคสนาม

โดย

1. วิธีจัดประชุม / ประชุมสัมมนา
2. วิธีจัดประชุมเชิงปฏิบัติการ
3. วิธีสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ
4. วิธีสังเกตอย่างมีส่วนร่วม
5. วิธีสังเกตอย่างไม่มีส่วนร่วม
6. วิธีบันทึกประจำวัน

ขั้นตอนที่ 4 กำหนดและสร้างเครื่องมือเก็บข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลประกอบด้วยเครื่องมือหลัก เครื่องมือรอง และเครื่องมือเสริม มีดังนี้

1. เครื่องมือหลัก
 - 1.1 ประเด็นคำถามหลัก ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ๓ ข้อ
 - 1.2. แนวการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างและการสัมภาษณ์เชิงลึก
 - 1.3. ประเด็นคำถามย่อย คือแบบสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ
2. เครื่องมือรอง
 - 2.1 สมุดบันทึกการประชุม และการประชุมสัมมนาอย่างเป็นทางการ
 - 2.2 แบบบันทึกการประชุมสัมมนา อย่างไม่เป็นทางการในรูปแบบของการวิจัย
 - 2.3 แบบบันทึกการประชุมเชิงปฏิบัติการอย่างไม่เป็นทางการ
 - 2.4 แบบบันทึกการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม
 - 2.5 แบบบันทึกการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ โดยจะบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย
 - 2.6 แบบบันทึกการประชุมผู้ปกครองนักเรียน โดยใช้วิธีบันทึกอย่างละเอียด ในลักษณะคำต่อคำที่ผู้ปกครอง

มีส่วนร่วมแสดงความความคิดเห็น

2.7 แบบบันทึกการประชุมคณะกรรมการสถานศึกษา โดยใช้วิธีบันทึกข้อมูล เช่นเดียวกับการบันทึกการประชุมของผู้ปกครองนักเรียน

2.8 แบบบันทึกการประชุมเชิงปฏิบัติการระหว่างบุคลากรในโรงเรียน ผู้ปกครองนักเรียน คณะกรรมการสถานศึกษา กรรมการที่ปรึกษาโรงเรียนและชาวบ้านในชุมชนในเขตบริการของโรงเรียน

2.9 สมุดบันทึกประจำวัน

3. เครื่องมือเสริม

3.1 กล้องบันทึกภาพ

3.2 เครื่องบันทึกเสียง

3.3 สื่อ วัสดุ อุปกรณ์และ

เครื่องเขียน

ขั้นตอนที่ ๕ การตรวจสอบข้อมูล

เนื่องจากเลือกการวิจัยเชิงคุณภาพ จึงได้ใช้วิธีตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) คือการตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากต่างบุคคล ต่างเวลา หรือต่างสถานที่ โดยไปสัมภาษณ์บุคคล จำนวน 3-5 คน โดยใช้ประเด็นสัมภาษณ์เดียวกัน แต่สัมภาษณ์คนละเวลา คนละสถานที่ เพื่อตรวจสอบว่าข้อมูลที่ได้ มาจากบุคคลที่ไปสัมภาษณ์สอดคล้องตรงกันหรือไม่อย่างไร

ขั้นตอนที่ 6 การวิเคราะห์ข้อมูล

ใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงเนื้อหาโดยได้กำหนดวิธีวิเคราะห์ข้อมูล 4 วิธี คือ

1. วิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบระหว่างข้อมูลที่ได้จากการตรวจสอบ
2. วิเคราะห์เชิงอุปมาอุปมัย/อนุมาน
3. วิเคราะห์เพื่อหาจุดเด่น จุดด้อยของข้อมูล
4. วิเคราะห์ด้วยวิธีสร้างภาพจากข้อมูลที่ไม่ใช่ข้อมูลเชิงประจักษ์

โดยนำข้อมูลที่ผ่านการตรวจสอบแบบสามเส้า มาวิเคราะห์ตามวิธีที่กำหนด ส่วนจะใช้วิธีวิเคราะห์ด้วยวิธีใดวิธีหนึ่งเพียงวิธีเดียว ข้อมูลบางชุดใช้วิธีวิเคราะห์มากกว่า 1 วิธี และหรือข้อมูลบางชุดจำเป็นต้องใช้วิธีวิเคราะห์ทั้ง 4 วิธีผสมผสานกันซึ่งจะทราบว่าข้อมูลชุดใดวิเคราะห์ด้วยวิธีใดก็ต่อเมื่อมีการจัดเก็บและมีข้อมูลครบถ้วนแล้วจัดทำให้เป็นรูปแบบที่เข้าใจ

ผลการวิจัย

แนวคิดการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วมเชิงพุทธ ของโรงเรียนวัดท่าตุ้มกับ 3 กลุ่มพบว่า มี 3 แนวคิดคือ

(1) แนวคิดเกี่ยวกับความเสียสละพบว่า กลุ่มเป้าหมาย 3 กลุ่มได้ให้ความร่วมมือช่วยเหลือโรงเรียน ด้วยการเสียสละเวลาส่วนตัวมาร่วมกิจกรรมต่างๆ ของโรงเรียน อาทิ กิจกรรมแข่งขันกีฬานักเรียน ร่วมกิจกรรมงาน วันเด็ก ร่วมงานทำบุญทอดผ้าป่าโรงเรียน เสียสละกำลังกายด้วยการร่วมลงมือลงแรงกับโรงเรียน ปรับปรุงซ่อมแซมโรงเรียนให้อยู่ในสภาพใช้งานได้ดีรวมทั้งสละกำลังทรัพย์ด้วยการบริจาคเงินให้โรงเรียน

(2) แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นกัลยาณมิตรพบว่า กลุ่มเป้าหมาย 3 กลุ่มแสดงพฤติกรรมด้วยท่าที่เป็นกัลยาณมิตรต่อครู นักเรียน และผู้บริหารโรงเรียน ชุมชนให้ความเป็นกันเอง ให้ข้อเสนอแนะและคำแนะนำต่างๆ กับโรงเรียน ด้วยการพูดคุยสนทนา ซักถามและให้คำปรึกษาอย่างอ่อนโยน และเสนอตัวเองร่วมแก้ปัญหาและแสวงหาความต้องการจำเป็นที่โรงเรียนประสบความขาดแคลน

(3) แนวคิดเกี่ยวกับผู้มีจิตอาสาและจิตสาธารณะ พบว่า กลุ่มเป้าหมาย 3 กลุ่มให้ความร่วมมือ ช่วยเหลือ ส่งเสริม และสนับสนุนการดำเนินกิจการตามภารกิจหลักของโรงเรียน 4 ภารกิจ ทั้งที่โรงเรียนได้มีการร้องขอและไม่ได้มีการร้องขออย่างเต็มความสามารถ กล่าวคือ ถึงแม้โรงเรียนไม่ได้มีการร้องขอไปแต่ถ้าชุมชนทราบว่า โรงเรียนมีความต้องการปรับปรุงพัฒนาด้านใด ชุมชนจะรวมตัวกันเข้ามาช่วยงานโรงเรียน โดยที่โรงเรียนไม่ได้มีการจ่ายค่าตอบแทนใดๆ

กระบวนการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วมเชิงพุทธของโรงเรียนวัดท่าตุ้มกับกลุ่มเป้าหมาย 3 กลุ่ม พบว่า กลุ่มเป้าหมายมีส่วนร่วมกับโรงเรียน 4 ด้าน คือ

(1) การมีส่วนร่วมในด้านร่วมวางแผน พบว่า กลุ่มเป้าหมาย 3 กลุ่มมีส่วนร่วมในด้านร่วมวางแผนกับโรงเรียน เช่น เข้าร่วมประชุมกับโรงเรียนอย่างพร้อมเพรียงกันทุกครั้ง โดยเฉพาะกลุ่มคณะกรรมการสถานศึกษาของโรงเรียน ถ้าไม่ติดภารกิจจำเป็นทุกคนเข้าร่วมประชุมกับโรงเรียนไม่เคยขาด

พฤติกรรมที่ชุมชนแสดงออกด้านการมีส่วนร่วมวางแผนกับโรงเรียน คือ มีการซักถาม วิพากษ์วิจารณ์ ให้คำปรึกษาให้คำแนะนำกับโรงเรียนในเชิงสร้างสรรค์ และโรงเรียนสามารถนำข้อเสนอแนะ คำแนะนำต่างๆ ไปสู่การปฏิบัติได้จริง และเกิดผลประโยชน์อย่างเป็นรูปธรรม

(2) การมีส่วนร่วมในด้านร่วมคิดและตัดสินใจ พบว่า กลุ่มเป้าหมาย 3 กลุ่มมีส่วนร่วมกับโรงเรียนในการระดมความคิดเพื่อคิดค้นหาวิธีการแก้ปัญหา และคิดค้นหาแนวทางในการพัฒนานักเรียน พัฒนาครูและบุคลากร และพัฒนาในภาพรวมของโรงเรียนในเวลาเดียวกันชุมชนได้มีส่วนร่วมในการ

ตัดสินใจด้วยการออกเสียงประชามติในที่ประชุม เพื่อร่วมตัดสินใจเลือกทางเลือกทางใดทางหนึ่ง จากที่มีการเสนอทางเลือกหลายแนวทางในที่ประชุม (3) **การมีส่วนร่วมในระดับร่วมดำเนินการหรือลงมือปฏิบัติ** พบว่า กลุ่มเป้าหมาย 3 กลุ่ม มีส่วนร่วมในด้านการร่วมดำเนินการหรือลงมือปฏิบัติทั้ง 4 ด้าน โดยเฉพาะการปรับปรุงภูมิทัศน์ อาทิ การลงมือสร้างรั้วโรงเรียน การลงมือสร้างและปรับปรุงสนามเด็กเล่น สร้างถนนคอนกรีตในโรงเรียน เพื่อให้นักเรียนใช้เดินได้สะดวกสบายขึ้น และปลอดภัยยิ่งขึ้น (4) **การมีส่วนร่วมในระดับร่วมประเมินผลการดำเนินงาน** พบว่า กลุ่มเป้าหมาย 3 กลุ่ม มีส่วนร่วมในการประเมินผลการดำเนินงานของโรงเรียนร่วมกับชุมชน เช่น ชุมชนมีการอภิปรายซักถามโรงเรียน เรื่องความคืบหน้าในการปฏิบัติงานตามแผนงาน/โครงการ/กิจกรรมที่บรรจุในแผนปฏิบัติการประจำปีงบประมาณ มีการพูดในเชิงวิพากษ์วิจารณ์ถึงจุดแข็ง-จุดอ่อน ข้อดี-ข้อด้อยของผลงานบางเรื่องที่ปรากฏเป็นรูปธรรม

นอกจากนี้ยังพบว่า การมีส่วนร่วม 4 ด้านของกลุ่มเป้าหมาย สอดคล้องกับการกิจหลักของโรงเรียนอีก 4 ด้าน

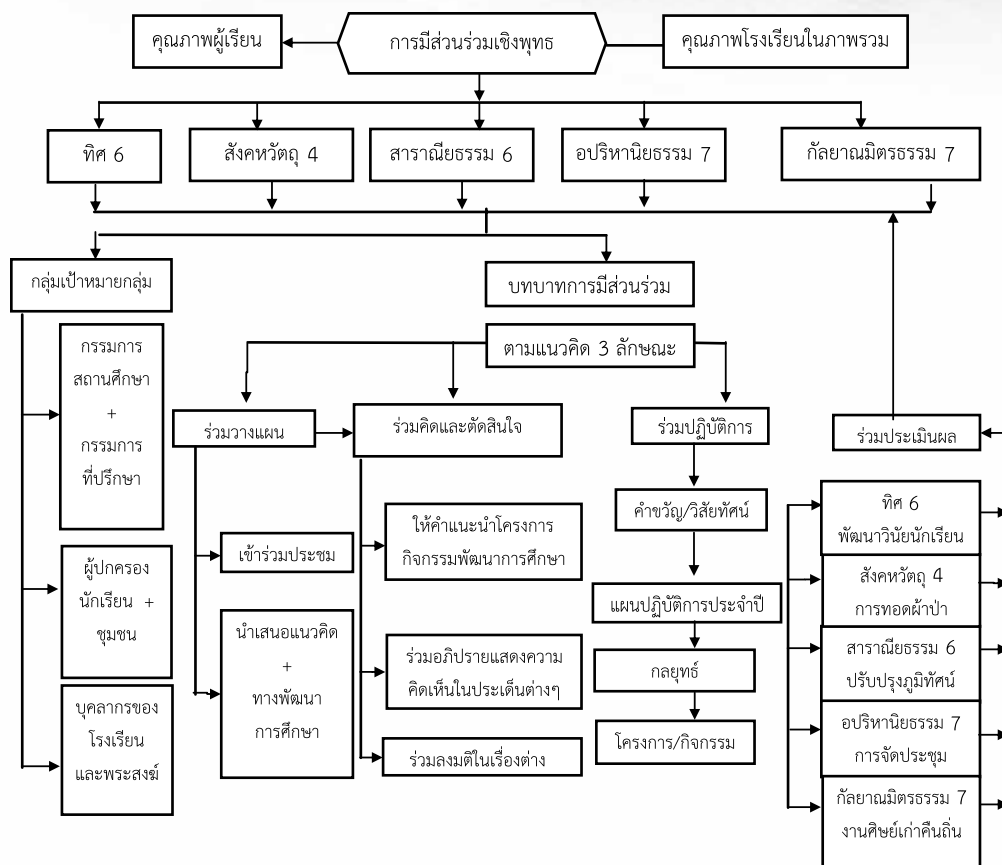
ด้านวิชาการ พบว่า กลุ่มเป้าหมายมีส่วนร่วมสร้างแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียน และเป็นผู้ติดต่อประสานแหล่งเรียนรู้นอกโรงเรียน ชุมชนที่เป็นปราชญ์ชาวบ้านอาสาเป็นวิทยากรสอนนักเรียน

ด้านงบประมาณ พบว่า กลุ่มเป้าหมายมีส่วนร่วมในการระดมทุนจากภายในและภายนอกชุมชน รวมทั้งสละทรัพย์ส่วนตัวบริจาคให้แก่โรงเรียน และร่วมลงขันกันเป็นเงินค่าจ้างครูช่วยสอนทุกเดือน ตลอดปีการศึกษา

ด้านบุคลากร พบว่า กลุ่มเป้าหมายมีส่วนร่วมจัดหาบุคลากรมาเป็นครูช่วยสอน เพื่อแก้ ปัญหาขาดแคลนครูและครูสอนไม่ครบชั้น ให้คำแนะนำผู้บริหารโรงเรียนในการพิจารณาเลื่อนขึ้นเงินเดือนพิเศษ และการรับย้ายบุคลากร

ด้านบริหารงานทั่วไป พบว่า กลุ่มเป้าหมาย มีส่วนร่วมด้านนี้มากที่สุดและมากกว่าด้านอื่นๆ อีก 3 ด้าน ดังกล่าวข้างต้น ผลการวิจัยดังกล่าวสามารถ สรุปเป็นแผนภูมิดังต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 6 แสดงรูปแบบ “กระบวนกรจ้ดกรศึกษแบบมีส่วนร่วมเชิงพทุท
ของโรงเรียนวัดท่ทำตุ้ม”

ผลของกระบวนกรจ้ดกรศึกษแบบมีส่วนร่วมเชิงพทุทของโรงเรียนวัดท่ทำตุ้มกับชุมชน 3 กลุ่ม พบว่า ผลที่ได้รับมี 2 ลักษณะ คือ

(1) ผลที่ได้รับที่เป็นรูปธรรมพบว่า ผลที่ได้รับจากความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับ กลุ่มเป้าหมาย 3 กลุ่ม ที่ปรากฏเป็นรูปธรรม คือ โรงเรียนได้รับการปรับปรุงพัฒนาอย่างต่อเนื่องอยู่ในสภาพดี พร้อมใช้จัดการเรียนการสอนได้อีกยาวนาน

นอกจากนี้โรงเรียนยังให้ชุมชนเข้ามาใช้สถานที่จัดกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนเท่าที่ตองการอย่างค้มค่า

(2) ผลที่ได้รับที่เป็นนามธรรมพบว่า ผลที่ได้รับจากการมีส่วนร่วมของกลุ่มเป้าหมาย 3 กลุ่มในลักษณะของนามธรรม เกิดกับทั้ง 2 ฝ่าย

1. ผลที่ได้ในเชิงนามธรรมที่เกิดกับฝ่ายโรงเรียนพบว่า ครู นักเรียน และผู้บริหารมีความสุข และใช้ชีวิตอยู่ในโรงเรียนด้วยความปลอดภัยสะดวกและราบรื่น ซึ่งเป็นผลมาจากคุณลักษณะอันดีในตัวของคนที่มีความเสียสละ มีความเป็นกัลยาณมิตร มีจิตอาสา และจิตสาธารณะ อาสาเข้ามาช่วยเหลืออย่างจริงใจและเต็มค้ศักยภาพ

2. ผลที่ได้รับในเชิงนามธรรมที่เกิดขึ้นกับฝ่ายชุมชน พบว่า ชุมชนมีความ “ภาคภูมิใจ” ที่มีส่วนช่วยเหลือโรงเรียน ส่งเสริม สนับสนุนในการพัฒนาโรงเรียน ชุมชนมี “ความสุขใจ” ที่เห็นโรงเรียนอยู่ในสภาพที่ดี และชุมชนมีความรู้สึก “ดีใจ” ที่นักเรียนที่จบชั้น ป.6 ของโรงเรียน สามารถสอบเรียนต่อในระดับที่สูงขึ้นในโรงเรียนประจำจังหวัดที่มีชื่อเสียงได้

พิจารณาจากข้อมูลชี้ให้เห็นว่า กระบวนการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วมเชิงพุทธของโรงเรียนวัดท่าตุ้ม เห็นว่ามีความจำเป็นที่ต้องนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้าไปอธิบายปรากฏการณ์ และนำไปใช้เป็นแนวปฏิบัติควบคู่ไปด้วยเสมอ และสามารถใช้ได้ทั้งทางตรงโดยมีความเข้าใจและทางอ้อมอาจไม่มีความเข้าใจว่าเป็นการใช้ธรรมะก็ตาม การดำเนินงานจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วมจะไม่ประสบความสำเร็จได้ หากทุกภาคส่วนในชุมชนไม่ใช้หลักธรรมในการปฏิบัติควบคู่ไปด้วย ถึงแม้จะปรากฏว่ามีหลักธรรมที่สามารถนำมาใช้ประกอบการปฏิบัติหลายหมวด แต่ชุมชนส่วนมากได้ใช้ธรรมปฏิบัติทุกคนจริง ในอีกมุมหนึ่งยังเป็นการยืนยันว่าหลักธรรมสำคัญในการบริหารจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วมไม่ว่าจะเป็นหลักทศ 6 สังคหวัตถุ 4 สาราณียธรรม 6 อปปริหานิยธรรม 7 และกัลยาณมิตรธรรม 7 ประการ เป็นต้น ถึงชุมชนจะรับรู้ที่ใช้หลักธรรมด้วยหรือไม่ก็ตาม ในแง่มุมทางการปฏิบัติหรือการใช้ธรรมเหล่านี้ถือว่ามีความจำเป็นและมีความสำคัญอย่างสูงยิ่ง

อภิปรายผล

กระบวนการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วมเชิงพุทธ ของโรงเรียนวัดท่าตุ้ม อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูนพบว่า กลุ่มเป้าหมาย 3

กลุ่มมีส่วนร่วมกับโรงเรียน 3 ลักษณะ คือ เกิดจากผู้มีความเสียสละ มีความเป็นกัลยาณมิตร และเป็นผู้มีจิตอาสา เข้ามามีส่วนร่วมในภารกิจของโรงเรียน 4 ด้าน คือ ด้านวิชาการ ด้านงบประมาณ ด้านบุคลากร และด้านบริหารทั่วไปและยังพบอีกว่าชุมชนทั้ง 3 กลุ่ม มีส่วนร่วม 4 ระดับ คือ ระดับการวางแผน ระดับการคิดและตัดสินใจ ระดับร่วมลงมือปฏิบัติและร่วมประเมินผลการดำเนินการเช่นนี้อาจเป็นเพราะโรงเรียนกลุ่มตัวอย่างดำเนินการ ผลเป็นจัดการศึกษาตามที่ระบุในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ฉบับแก้ไขปรับปรุง พ.ศ. 2545 มาตรา 40 ได้กำหนดให้ชุมชนมีส่วนร่วมในเชิงบริหารร่วมกับผู้บริหารโรงเรียน นั่นคือ ร่วมวางแผน ร่วมคิดและตัดสินใจ

แต่ในความเป็นจริงที่ค้นพบ ชุมชนมีส่วนร่วมกับโรงเรียนนอกเหนือบทบาทหน้าที่หรือมีส่วนร่วมมากกว่าบทบาทหน้าที่ของตนเองที่กำหนดดังกล่าว นั่นคือ ร่วมลงมือปฏิบัติและร่วมกับโรงเรียนในการประเมินผลการดำเนินการของโรงเรียน รวมทั้งร่วมแสดงความยินดี ความภาคภูมิใจในความสำเร็จของนักเรียนด้วย ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของนายแพทย์ประเวศ วะสี (2552) ที่กล่าวว่า การที่คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการกระบวนการเรียนรู้ให้ลูกหลาน ได้ร่วมพัฒนาโรงเรียนจนเกิดความภาคภูมิใจและรู้สึกเป็นเจ้าของโรงเรียน ซึ่งนับเป็นการส่งเสริมศักยภาพด้านการศึกษา และมาช่วยแบ่งเบาภาระในโรงเรียนไปทำอีกทางหนึ่ง ประการสำคัญการมีส่วนร่วมนอกเหนือหรือมากกว่าบทบาทหน้าที่ จึงเป็นการสะท้อนคุณลักษณะของชุมชน 3 ประการโดยแท้ คือ “เสียสละ กัลยาณมิตร จิตอาสา”

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2545). *พระราชบัญญัติแนวทางการจัดการศึกษา*, กรุงเทพมหานคร :
คุรุสภา
- ประเวศ วะสี. (2542). *ยุทธศาสตร์ทางปัญญาของชาติ : ยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดของสังคม
ทั้งหมดร่วมกัน*. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิภูมิปัญญา.
- _____. (2546). *ระบบการศึกษาแนวพุทธ*. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- _____. “การศึกษารูปแบบ” การใช้ภูมิปัญญาของท้องถิ่นในการพัฒนาเด็กและเยาวชน
โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของโรงเรียนและชุมชน.
- พระพรหม คุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (เอกสารอัดสำเนา) (2546). *แนวทางการดำเนินงาน
โรงเรียนวิถีพุทธ*. กรุงเทพมหานคร:สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
กระทรวงศึกษาธิการ.
- โรงเรียนวัดท่าตุ้ม. (2554). *รายงานการประเมินตนเอง (Self Assesment Report = SAR)*.
(เอกสารอัดสำเนา)